

ODNALEZIONY RĘKOPIS

ze zbiorów Biblioteki Żaluskich

Wydawać by się mogło, że ośrodki muzealne nie są atrakcyjnymi miejscami do poszukiwań dawnych źródeł muzycznych, które wedle polskiej tradycji przechowywane są głównie w działach zbiorów specjalnych bibliotek państwowych, ewentualnie w kolekcjach kościelnych. Tymczasem okazało się, że ważne dla muzykologów eksponaty można odnaleźć w Muzeum Narodowym w Warszawie.

Psalterz z dawnej Biblioteki Żaluskich, obecnie w Muzeum Narodowym w Warszawie (sygn. Śr. 501) k.41v – 42r (otwarta księga)

W różnych działach sto-
lecznej placówki znaj-
dują się rękopisy li-
turgiczno-muzyczne
(często fragmenty),
a także dawne druki muzyczne, w większości
nieznane dotychczas badaczom lub uważane
za zaginione. W wyniku wielomiesięcznych
kwerend prowadzonych przez muzykologów
z Instytutu Sztuki PAN udało się m.in. od-
kryć i opisać unikatowy w skali europejskiej
breviary z 1. poł. XIII w., w którym śpiewy

chorałowe zapisano za pomocą bezliniowej
notacji niemieckiej¹. Wielką wartość dla pol-
skiej kultury przedstawia też rękopiśmienny
psalterz z XVI w., który należał niegdyś do
zbiorów Biblioteki Żaluskich.

Historia tej biblioteki nie wymaga szcze-
gółowego przypomnienia. Zbiory braci Józefa
Andrzeja i Andrzeja Stanisława Żaluskich, za-
liczane do najbardziej imponujących w ówczes-
nej Europie, zostały udostępnione publiczno-
ści w 1747 r. Była to jedna z pierwszych biblio-
tek publicznych na świecie i pierwsza tak duża

w Polsce; po śmierci fundatorów przeszła pod
opiekę państwa jako Biblioteka Rzeczypospo-
litej Żaluskich Zwaną. Upadek powstania ko-
ściuszkowskiego okazał się tragiczny również
dla księgozbioru, który wraz z innymi polski-
mi zbiorami wywieziono na rozkaz Katarzyny
II pod koniec 1794 r. do Petersburga, by stwo-
rzyć podwaliny Cesarskiej Biblioteki Publicz-
nej (obecnie Rosyjska Biblioteka Narodowa).
W latach 1923–1934 skarby bibliotek pol-
skich zostały częściowo zwrócone przez Zwią-
zek Radziecki na mocy traktatu ryskiego.

Kolekcję rękopisów Biblioteki Żałuskich przed przewiezieniem do Petersburga szacuje się – wedle różnych źródeł – na 15, 18, a nawet 20 tysięcy woluminów. Zespół wszystkich rewindykatów, obejmujący poza Biblioteką Żałuskich również inne polskie zbiory, liczył w momencie zwrotu już tylko 13 257 jednostek, z czego po II wojnie światowej w Bibliotece Narodowej ocalało zaledwie 1895 jednostek². Księgi zgromadzone w czasie wojny w gmachu Biblioteki i Muzeum Ordynacji Krasieńskich przy ul. Okólnik 9/9a w Warszawie spłonęły w październiku 1944 r. Z muzykaliów z dawnej Biblioteki Żałuskich dysponujemy obecnie zaledwie dwunastoma manuskryptami przechowywanymi w Zakładzie Zbiorów Muzycznych Biblioteki Narodowej.

Odnaleziony rękopis posiada dawne sygnatury Biblioteki Żałuskich (1777)³ i Cesarskiej Biblioteki Publicznej (Lat. F. v. I. 118). Pierwotnie miał pozostać w Petersburgu i nie znalazł się na liście rewindykatów z lat 1923–1934, jednak powrócił do Polski w ostatniej partii zwrotów między 14 a 25 marca 1936 r.⁴ Od 21 października 1974 r. należy do Zbiorów Sztuki Średniowiecznej Muzeum Narodowego w Warszawie, gdzie otrzymał numer inwentarzowy Śr. 501. Jego losy pomiędzy rokiem 1936 a 1974 pozostają tajemnicą – być może po wojnie znalazł się w którejś ze składnic muzealnych Ministerstwa Kultury i Sztuki, skąd trafił do Muzeum Narodowego. Do chwili obecnej leżał tam w zapomnieniu.

Psalterz jest starannie kaligrafowaną księgą o dużym formacie (57 x 39 cm) spisana zapewne w XVI w. i zawierająca łacińskie teksty psalmów ze Starego Testamentu. W kilku miejscach pojawiają się zapisane notacją kwadratową śpiewy (głównie antyfony), które wykonywano wraz z psalmami w ramach liturgii oficjum. Na jednej ze stron rękopisu (patrz ilustracja) znajduje się miniatura przedstawiająca modlącego się mnicha (być może franciszkanina), co może sugerować, że był on używany w ośrodku zakonnym. Psalterz zachował się z oryginalną oprawą, na której wytłoczono wizerunki dwugłowych orłów z koroną i podklejono XVII-wiecznymi drukami w języku łacińskim i polskim. Ze względu na cechy tej oprawy a także pochodzenie zbiorów Biblioteki Żałuskich można przypuszczać, że rękopis był sporządzony (lub przynajmniej uży-

k. 41v (miniatura)

wany) przez któryś z klasztorów na terenie Rzeczypospolitej. Księga liczy obecnie 144 karty pergaminowe, przy czym w stosunku do jej pierwotnej objętości brakuje aż kilkudziesięciu kart. Po przeprowadzeniu badań księgoznawczych powinna zostać poddana konserwacji.

Omawiany tu psalterz nie jest jedynym utraconym w czasie wojny zabytkiem, który udało się ostatnio odnaleźć w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie. W muzealnej bibliotece zidentyfikowano druki muzyczne z przełomu XVI i XVII wieku pochodzące z kolekcji kościoła mariackiego w Gdańsku, które przed rokiem 1939 znajdowały się w tamtejszej Bibliotece Miejskiej (obecnie Biblioteka Gdańska PAN) i dopełniają zbiory gdańskie o brakujące dotychczas woluminy⁵. Do cennych zabytków należy też odnaleziony w Muzeum Narodowym mszał krakowski z 1516 r., wydany w oficynie Jana Hallera. Ten drukowany na pergaminie i iluminowany egzemplarz należał przed wojną do Biblioteki Ordynacji Krasieńskich, która została spalona przez nazistów po zakończeniu powsta-

nia warszawskiego. Wymienione tu zabytki dowodzą, że w polskich zbiorach, nawet tych państwowych, nadal można odnaleźć zabytki uważane za utracone, co niewątpliwie nastraja optymistycznie do podejmowania wszelkiego rodzaju kwerend i poszukiwań. Skutki wojennego rozproszenia zbiorów odczuwalne są do dziś – muzykalia z Muzeum Narodowego w Warszawie są tego najjaskrawszym przykładem. ■

Fot. Muzeum Narodowe w Warszawie

¹ P. Gancarczyk, *Nieznane rękopisy liturgiczno-muzyczne XIII-XVII wieku w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie*, *Muzyka LI* (2007) nr 2, s. 21–35. Badania prowadził zespół Katalogu Źródeł Muzycznych w Polsce istniejący przy Zakładzie Historii Muzyki Instytutu Sztuki PAN.

² *Zbiory rękopiśmienne Biblioteki Narodowej. Zbiory bibliotek polskich z XVIII i XIX w., zwrócone przez Związek Radziecki w latach 1923–1934 (rewindykaty)*, <http://www.bn.org.pl/index.php?id=4&rekopisy#dziesiec>, dostęp 20 XI 2007

³ Według inwentarza Cesarskiej Biblioteki Publicznej rękopis miał w Bibliotece Żałuskich sygnaturę 1770. Za pomoc w identyfikacji rękopisu i informacje na temat Biblioteki Żałuskich dziękujemy Pani Hannie Łaskarzewskiej i Panu Sławomirowi Szyllerowi z Biblioteki Narodowej w Warszawie

⁴ *Sigla codicum manuscriptorum qui olim in Bibliotheca Publica Leninopolitana exstantes nunc in Bibliotheca Universitatis Varsoviensis asservantur*, Kraków 1928, s. 67 (Appendix)

⁵ P. Gancarczyk, *Druki muzyczne XVI-XVII wieku w Bibliotece Muzeum Narodowego w Warszawie*, *Polski Rocznik Muzykologiczny V* (2006), s. 87–97